

1866. – С.139. 14. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів, 1991. – Т.11. – С.6. 15. Грушевський М. Вказана праця. – С.183. 16. Яворницький Д.І. Вказана праця. – С.108. 17. Кучера М.П. Середньовічне городище біля с.Сокільці на Південному Бузі. – Археологія. – Т.ХІХ. – Київ. – С.201-214. 18. Мовчановський Н. Очерк известий о Подольской земле до 1432 г. – К., 1885. – С.135 і ін. 19. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. – К., 1994. – С.301.

Л.С.Лиса, А.К.Лисий

ШАРГОРОДСЬКИЙ КОСТЬОЛ В ПЕРШІ СТОЛІТТЯ СВОГО ІСНУВАННЯ

Перші історичні відомості про Шаргород стосуються кінця XIV ст. Тоді, 5 травня 1383 р., литовський князь Вітовт видав грамоту на володіння землею з прилеглими лісами, де нині розташований Шаргород, своєму слугі Василю Карачевському. У дарчій грамоті зазначалося: "Позволяємо заснувати село Княжа Лука на мокрому корені, в Подільській землі, в Кам'янецькому повіті, між річками Мурашками до берегів Мурашки Сенковської, з лісом, котрий називають Строїв Ріг і Куликовими лісами аж до місця, де впадає Мурашка Сенковська в Мурафу Велику, Василю Карачевському, слугі нашому, а даємо йому з усіма лісами, полями, луками і всіма маєтками, йому і його дітям, всім його потомкам на віки віків..."¹. Оригінал цього привілею на пергаменті без печатки знаходився в Шаргородському архіві².

Але ця місцевість довгий час залишалась малозаселеною. З часом вона стала належати кам'янецьким єпископам. У 1579 р. в суботу після святого Валентина у Львові великий канцлер коронний Ян Замойський обміняв половину містечка Праги під Варшавою на Карачеву Пустку³. Польський король Стефан Баторій у привілеї від 26 березня 1583 зауважував: "Коли повідомив нас Ян Замойський, канцлер великий коронний, що на грунтах його власності: Кацмазівці, Попівці, Васильківці, Гайдуківці, Кашівці та Микулинці у добре місце, де річка Ковбасна впадає до Мурашки, на якому має намір заснувати Сірий /Шари/ Град і обнести його валом. Що допомогло б стримувати часті набіги татарів і залюднити знищену ворогами територію. Охоче цю справу дозволяємо виконати, за яку і ми, наступники наші вдячні йому будемо. Для заохочення будівництва звільняємо від всіх оплат, податків, данин і тягарів на 20 років"⁴.

Так, близько 1585 р. виникло місто Шаргород, а королівський привілеї Сигизмунда III від 26 січня 1588 р. проголошував, що місту Шаргороду в 6 милях від Бару, перед тим за три роки заснованому, надається магдебургське право, запроваджується торг /базар/ в суботу, ярмарки - на Новий рік та Трійцю. Аби підтримати розбудову і зростання міста, купцям з Волощини й Туреччини, які прямували до інших міст воєводства чи в інші землі, наказано завжди робити зупинку в Шаргороді: два дні товари продавати і лише третього рушати далі. Дозволялось також міщанам гендлювати з волохами, турками і татарами, різні товари через Бар розвозячи, продавати та міняти без жодної перешкоди. А за герб міста видавалось зображення святого Флоріана в латах римського легіонера, що з правого боку мав щит, на якому викарбувано три списи, а в лівій руці тримав начиння з водою, щоб гасити пожежу⁵.

Флоріан - один з найпопулярніших у середньовіччі святих. Офіцер римського легіону поблизу Відня, Флоріан зазнав жорстоких тортур та мученицької смерті за християнську віру: він відмовився спалити кадило і загинув. Сталося це приблизно року 304-го, коли імператор Діоклетіан чинив масові переслідування та гоніння християн. Знівечене тіло Флоріана було кинуте у річку, згодом його випадково знайшла дівчина Валерія і поховала поблизу Відня. З часом там вибудували кляштор бенедектинців. Й досьогодні святий Флоріан - патрон Віденської архідієцезії⁶.

Культ святого Флоріана швидко поширився Європою. 1528 року в Кракові сталася велика пожежа. Вона знищила всю частину міста, звану Клепач, залишила неушкодженим лише костюл святого Флоріана /один з найперших костюлів на його честь, збудований ще у 1184 р./ . У містах середньовіччя, де переважали дерев'яні будівлі,

пожежі були чи не найбільшою небезпекою. Відтоді святий Флоріан ста відомим в Польщі як захисник від вогню, патрон пожежної варти, його зображення з начинням до гасіння пожежі вміщуються в костьолах, на площах, ринках, брамах міст⁷.

Шаргород був заснований родиною Замойських, яка за переказами, походила від Флоріана Шарого. Згідно з привілеєм місто отримало свою назву від прізвища Шарого, а герб відтворив зображення його покровителя. Тоді ж у місті було збудовано костьол святого Флоріана⁸. Він і сьогодні є найстарішою культовою спорудою міста. Впродовж останніх чотирьох століть цей храм був осередком духовного життя однієї з найбільших католицьких парафій краю.

Ймовірно, що будівництво костьолу розпочалося влітку 1595 року. Про це ми можемо твердити з огляду, принаймні, на дві причини. По-перше, будівництво костьолу було б нелогічно розпочинати тоді, коли кількість потенційних парафіян була недостатньою для того, аби забезпечити пристойне життя настоятелеві та гідне утримання святині. По-друге, на час формування парафії припали відомі події початкового етапу козацько-селянського повстання 1594-1596 рр.

Старовинні хроніки вказують на те, що "в році 1595 мешканці Шаргороду при фінансовій допомозі Яна Замойського, канцлера і гетьмана великого коронного збудували тут малий костюлек о трьох вітварях. В наступному році, 3 листопада 1596 р. кам'янецький упископ кс. Павло Волудський освятив храм"⁹. Того ж дня, Андрій Хжонстовський, управитель гетьманських маєтностей, від імені свого володаря надав як фондуш Шаргородському костьолу село Княжу Луку /це надання затвердив сам канцлер 11 квітня 1597 р./ Але перш ніж з'явиться прибуток з того села, він же забезпечив щорічне утримання плебана у 30 злотих з фільварків свого господаря. Крім того, до фондушу костьола увійшли: ставок на річці Ковбасній поблизу Шаргорода, замковий садок, ділянка для токів та плебанських забудов і десятина "будь-якого збіжжя" вільного млива. Міщани, в особі вйта Криштофа Гречини, ухвалили надавати щороку ксьондзу: від поляка - 8 грошів, від русина - 4 гроша, від єврея, як і від поляка - 8 грошів. За міщанами пішла шляхта, пообіцявши надавати костьолу зазначену вище десятину. "Аби в неділю і свята навчати парафіян святоє віри", дідич рекомендував тримати при костьолі вікарія, до того ж "аби дітки в побожності та науках були навчені", було запроваджено парафіяльну школу¹⁰.

Після смерті Я. Замойського у 1605 р. всі маєтності батька успадкував Томаш Замойський, який з часом теж став канцлером великим коронним. Він, на відміну від батька, часто перебував у Шаргороді із особливою залогою.

Святий Флоріан виявився турботливим опікуном. На початку XVII ст. місто переживало світлі часи, швидко зростало і міцніло. Шаргород поділявся тоді на Старе місто, де стояв замок, захищений мурами, а також нове місто, де були костьол та церква, та два передмістя. На тлі загального розвитку міста підноситься і його католицька святиня. Цим піднесенням храм зобов'язаний підтвердженням батьківських і наданням нових привілеїв костьолові, підписання яких датуються 11 серпня 1612 р. та 7 грудня 1618 р. Перший з них передавав у власність плебана для утримання парафіяльної школи та шпиталю досить значну ділянку сусіднього із плебанським ґрунту. А оскільки ця земля на той час була заселена, то її мешканців було передано під юрисдикцію пароха /цією землею є сучасна Юридика/. Другий привілей звільняв осілих на костьольній землі людей від "від всіляких місцевих повинностей, чиншів та данин, окрім шарварки, сторожі та рубання льду". Це, безумовно, збільшувало прибутки костьола. Війтом в цей час був Бабський, а пробощем Плачковський¹¹.

У 1636 р. в місті було засновано місію оо. єзуєтів. Ініціаторами цього стали Томаш Замойський та його дружина, які виділили для утримання цього представництва 100 тисяч злотих. Відомий випадок, коли у 1642 р. барського єзуїта Станіслава Бриновського, який повертався після відвідин шаргородської місії, було вбито кимось біля Бару¹². Однак смерть патрона у 1638 р. та відомі події 1648-1657 рр. завадили братам

"Товариства Ісусового" займатися місіонерською діяльністю на цих обширах. Єзуетську місію у Шаргороді поновив князь Єжи Любомирський, але сталося це лише у 1727 р.

Шаргородський костьол розділив гірку долю більшості католицьких храмів та монастирів України - його руїни впродовж 1648-1717 рр. нагадували місцевим католикам про колись прекрасний храм.

З тих часів до наших днів дійшла тільки невелика кількість писемних джерел. Серед них слід виділити "Щоденник" Ульріха фон Вердума - німецького мандрівника, який у складі таумної місії, очолюваної французьким дипломатом Жаном де Куртоном, проїхав по всьому Правобережжю, зупиняючись у замках великих магнатів. Одним з таких замків на шляху експедиції був і Шаргород. На одній із сторінок "Щоденника" ми знаходимо наступний запис, датований 5 жовтня 1671 р.: "Це місто з замком лежить також на високому пагорбі, оточеному з трьох боків великими озерами й рікою. Замок захищений муром із чотирма дерев'яними вежами на кутах. Із внутрішнього до міста боку рову немає, назовні ж, до полів, є рів із частоколом. Цей рів і вал прикривають замок, а разом з замком і місто, а з цього боку його ще й оточують озера. В ньому у кам'яна і три дерев'яні церкви, усі грецької релігії. Біля кам'яної стояла гарна дзвінниця, але нині все це зруйноване. Папісти також мали тут костьол із монастирем францисканців, званих бернардинами. Монастир цілком занепав; у ньому залишився лише один-єдиний чернець"¹³.

Жодне з доступних на сьогоднішній день джерел навіть і не згадує про появу бернардинів у Шаргороді. Нічого не говорить про це і багатотомне монографічне видання "Bernardyni polscy"¹⁴, проте свідчення У. фон Вердума не викликають сумнівів у історичній достовірності та обізнаності автора в даному питанні. Однак лише одна епізодична згадка не є достатньою, аби визначити хоча б хронологічні межі існування обителі послідовників св. Бернарда Сіунського у Шаргороді. До речі, у 1756-1760 рр. зробили невдалу спробу заснувати свій монастир у місті й брати-капуцини¹⁵.

За об'єктивних обставин відбудова костьолу розпочалась лише у 1717 р., і цей процес розтягнувся на довгі роки, і відомо тільки приблизно, коли храм постав з руїн. Такі темпи реставраційних робіт були обумовлені і кількарічною суперечкою за костьольні цінності між тодішнім кам'янецьким упископом кс. Стефаном Рупнувським /1716-1721/ та шаргородським дідичем Олександром Конєцпольським, володарем шаргородського ключа. Ймовірно, що роботи завершилися в середині 1740-х років, але актові книги костьолу почали вестися з 1741 р.¹⁶ Візитуючи святині і обителі своєї єпархії у 1741 р. тодішній кам'янецький єпископ кс. Вацлав Сураковський /1739-1743/ таким чином описав стан костьолу: "... мурований незавершений, без даху і тинькування вікон та склепіння, за винятком великого хору та каплиці по ліву руку, які мають склепіння і в них відправляється богослужіння"¹⁷. З часом постали й чотири вівтарі: великий - Господа Ісуса та менші - св. Антонія, св. Яна Непомука і св. Ганни. Єх було консекровано у 1750 р. за кс. Оранського, суфрагана кам'янецького.

За сприянням єпископа Вацлава Сераковського виникло тут 7 червня 1741 р. і братство св. Ганни. Урочистості св. Ганни розпочинались 26 липня і під опікою місцевих пробощів продовжувались десять днів.

На час приєднання Поділля до Росії у 1793 р. шаргородська парафія нараховувала 3337 вірних. Настоятелем був Казимир Точинський, а вікарієм - Каєтан Лужкевич. Згідно з єпископським звітом 1804 р. у губернії проживало 184550 католиків-парафіян /обох статей/. Католицьке духовенство через целібат було нечисленим. 96 костьолів Поділля в 1804 р. обслуговувало всього 242 ксьондзи, 97 монахів та 208 костьольних слуг¹⁸.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов. - К., 1848. - Т. 1. - С. 192; 2. Подольские епархиальные ведомости. - 1863. - № 4. - С. 552; 3. Nasze Pamiatki. Opisy miejscowosci Ukrainy i Wolynia i Podola. - Kiyow, 1911. - S. 150; 4. Акты Южной и Западной России. - СПб, 1863. - Т. 1. - С. 123; 5.

Balinski M, Lipinski T. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. - Warszawa, 1844. - S. 1055; 6. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля. - Вінниця, 1995. - С.41; 7. Zaleski W. Swieci na kazdy dsien. - Warszawa, 1989. - 227; 8. Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich. - Warszawa, 1890. - Т. 11. - S. 802; 9. Gorski W. Powjat Mogylowski w gubernii Podolskiej. - Krakow, 1902. - S. 288; 10. Gorski W. - S. 289; 11. Słownik... - Т. 11. - S. 803; 12. Лисий А. З історії католицької церкви на Східному Поділлі // Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. Серія: Історія. - Вінниця, 1999. - С.56; 13. Вердум У. Щоденник. // Жовтень. - 1983. - № 10. - С. 91; 14. Kantak K. Bernardyni polsky. - Т. 1-3. - Lwow, 1933; 15. Słownik polskich kapucynow. - Т. 1. - Wroclaw, 1985. - S.224; 16. Державний архів Житомирської області, ф. 178, оп. 1, спр. 336, арк. 10; 17. Gorski W. - 290; 18. Перковський А.Л. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. Випуск четвертий. - К., 1969. - С. 97.

О.К.Струкевич

ІДЕЯ ШЛЯХЕТСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЗА ПОСТМАЗЕПІНСЬКОЇ ДОБИ

Починаючи розгляд задекларованої теми, насамперед, мусимо зауважити, що повністю поділяємо погляди Н.Макіавелі та В.Липинського, котрі на основі аналізу історичного досвіду людства, подій першої та другої хвилі відродження державності в Україні стверджували, що новонароджена держава не може засновуватися на демократичних чи республіканських засадах, вказуючи, що ні одна нація не розпочинала і не могла розпочати свого існування від демократії. У державотворчій діяльності Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, Д.Многрішного, І.Самойловича, І.Мазепи ми можемо виокремити чітку монархічну тенденцію¹, незважаючи на більш чи менш вдале втручання Москви у природноісторичне змагання між центральною і місцевою владами на користь останньої.

Проте поразка І.Мазепи, петровський погром позбавили Україну умов для утвердження монархічної тенденції. За нових, ззовні визначених обставин, республіканські засади стали провідними і єдиноможливими у взаємодії політичних суб'єктів Гетьманщини постмазепинської доби.

Протягом визначеного історичного періоду у європейському світі джерелом республіканських ідей стало усвідомлення незалежним суб'єктом власності себе незалежним суб'єктом політичного життя. На рівні юридичного документа, зокрема "Прав, за якими судиться малоросійський народ", цей процес знайшов відбиток і в Україні. Так, арт.6 гл.4 "Про свободу шляхетського і військового звання людей та їх ґрунтів" або арт.10 гл.4 "Про непризвоєння шляхетського або військового звання вольності, честі і маєтків людям посполитим"² уже своєю назвою засвідчують, що і в тогочасній Україні поняття "права і вольності", під якими розумілися і політичні права, міцно пов'язувалися із поняттями "майно", "маєток".

Національна революція, руїна, петровський погром мало сприяли тому, щоб українські старшини утверджували себе як незалежні суб'єкти власності на свої земельні держання, володіння. Проте, попри революційні, соціальні та зовнішні втручання у природний ріст права власності, час робив свою справу. І на кінець 30-х – початок 40-х рр. XVIII ст. ми маємо підстави стверджувати, що у свідомості політичної еліти сталися зміни революційного значення. Хоча вони відбувалися не на фоні якогось загального історичного перевороту, їх значення не можна недооцінювати.

Вирішальними чинниками перетворення права володіння маєтком, даним у користування за умови служби у право власності М.Володимирський-Буданов вважав час та працю. Якщо кілька старшинських поколінь володіли певною ділянкою, то останній у їх ряду звикав дивитися на неї, як на власну. Ще більше значення мала праця. Завдяки їй "маєток може отримати зовсім інший вигляд і цінність; віднімання такого маєтку зовсім не те, що відняття маєтку, даного вчора, хоча б володільець і визнавав за віднімаючим право на те"³.